

آرایه های معماری اسلامی و نقش آن در تزئینات معماری

سعید منفرد زاده¹، محمد مهدی گودرزی سروش²

¹ دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان،

همدان، ایران

Saeed.monfaredzadeh@gmail.com

² عضو هیئت علمی دانشگاه اسلامی آزاد واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان،

همدان، ایران

goodarzisoroush@gmail.com

چکیده

هدف از این پژوهش بیان فلسفه آرایه های معماری اسلامی است. در انجام این تحقیق از روش کتابخانه ای و برای بررسی نمونه های مورد مطالعه از روش جستجو در اینترنت و برخی متون مرتبط با آن استفاده شده است. در این مقاله عوامل مهم در شکل گیری آرایه های معماری اسلامی به عنوان یکی از رویکرد های معماری اسلامی و عوامل اصلی در ساخت این بناهای معماری از جمله فلسفه تزئینات در معماری اسلامی را می توان بیان نمود که با ظهور دین اسلام، خواستگاه مسلمانان از معماری سبب گردید تا این بناها هرچه با شکوه تر و با تزئینات منحصر به فردی نسبت به اماکن دیگر پدید آورند. در این تزئینات از انواع مقرنس ها¹، کاشی کاریها²، منبت کاریها³، گچ بری⁴ در چارچوب اسلامی استفاده شده است. این پژوهش به بررسی آرایه های معماری که در معماری ایران پس از اسلام رخ داده پرداخته شده که گاهی به طور تکی و گاهی با معرفی بنایی مورد بررسی قرار گرفته است. ولی مسئله عمده در این بحث این است که آرایه ها در معماری اسلامی با توجه به بناهای مورد نظر این دور به وجود آمده اند و برای درک بهتر این موضوع به شیوه های ساخت و معرفی بناهایی مانند مسجد و همچنین تزئینات استفاده شده در این بناها که برای معماری به ارمغان آورده، نگاهی شده است.

کلمات کلیدی

معماری، آرایه های اسلامی، مقرنس کاری، کاشی کاری، منبت کاری، گچ بری

مقدمه

فلسفه معماری اسلامی:

معماری اسلامی، شیوه ای از معماری است که تحت تأثیر فرهنگ اسلامی به وجود آمده و دارای چند ویژگی است:

معماری جهان اسلام:

-
1. Stalactite
 2. Tile work
 3. Faience
 4. Stucco
 5. Ornamen

همان گونه که از نام بر می آید این گونه از معماری شامل معماری گستره‌ای از جهان می‌شود که ما با عنوان جهان اسلام می‌شناسیم. معماری این کشورها تحت تأثیر ایدئولوژی اسلام در طول زمانی مشخص قرار گرفته و به همین خاطر دارای برخی ویژگی‌های مشترک شدند. مولفه‌های به جا مانده از پیش از ظهور اسلام نشان می‌دهد از زمانی که انسان هنر را شناخت یعنی از هزاران سال پیش به طراحی رنگی از حیواناتی که منقرض شدند به منظور نشان دادن واقعیتها و مهارتهای خود بر روی دیوارها پرداخت. در واقع هنر پیش از زبان و ادبیات در زندگی انسان وسیله‌ای برای برقراری ارتباط او به شمار می‌رفت. اما آنچه که بیشتر از دیگر هنرها توجه انسان را به خود معطوف داشت، معماری و هنرهای تجسمی بود که انسان بر روی اشیاء یا ساختمانهایی که می‌ساخت از هنر خود بهره‌مند می‌شد و آن را به نمایش می‌گذاشت. بنابراین باید میان معماری و هنر معماری تفاوت قائل شد که دو مفهوم کاملاً مجزا هستند. در معماری منظور ساخت و ساز در راستای انجام وظیفه اجتماعی و خدمت رسانی است اما در هنر معماری تأکید بر استفاده از شاهکارهای هنری و دستاوردهای تزئینی بر روی دیوارها، سقف، ستونها، پنجره‌ها و درهاست و حتی باغها و حوض‌ها نیز به گونه‌ای با هنر معماری ترکیب می‌شوند تا تأثیرگذاری بنا بر بیننده بیشتر شود. با وجود تفاوت میان معماری و هنر معماری، معماری اسلامی دارای شاخصه‌های متفاوتی می‌شود که آن را از سبک و سیاقهای دیگر بناها جدا می‌سازد. این مؤلفه‌ها شامل هندسه علمی و هنرهای ابداعی بر گرفته از اندیشه‌های معنوی شخص می‌شود. ابداعی که معمار از آن بهره‌مند می‌شد، شیوه‌ای است که در هنر معماری پیش از این سابقه نداشته است و این به علت ویژگیهای دینی در اندیشه زیبایی‌شناسی اسلام است که در هنر معماری اسلامی متجلی شده است. ارتباط معماری با دین اسلام نشانه اعتقاد به توحید، ایمان و عمل به آموزه‌ها و تعالیم دین اسلام است. اندیشه توحیدی مبنی بر اعتقاد به خدای واحد سبکی بود که در اکثر هنرهای اسلامی به عنوان موضوعی بکر به کار می‌رفت. در هنر معماری اسلامی بیشتر از آیات قرآن به عنوان برجسته‌ترین ابداعات هنر اسلامی مورد استفاده قرار می‌گرفت که نوشته‌هایی از آیات قرآن بر روی سقفها، دیوارها و یا ستونها استفاده و به شکل خاص تزئین می‌شد. از برجسته‌ترین و قدیمی‌ترین خطوط زیبایی که با هنر معماری اسلامی تزئین شده داخل قبه الصخره است که آیات قرآن با خط کوفی نوشته و با موزاییک تزئین شده است.

وحدت و تنوع در معماری اسلامی شاید از برجسته‌ترین ویژگیهای آن باشد. این وحدت عامل اساسی توسعه و تکوین هویت معماری اسلامی و تأسیسات دینی به شمار می‌رود. به طوری که شیوه‌های معماری اسلامی در هر یک از کشورهای اسلامی متفاوت بوده است، اما وحدت در آنها به خوبی مشاهده می‌شود. حتی در ساختمانهای دینی که در پاریس، لندن، مونیخ و دیگر شهرهای اروپایی به شیوه معماری اسلامی ساخته می‌شد، هویت اسلامی کاملاً مشخص است و نشان می‌دهد که اسلام در اروپا اشاعه یافته و مسلمانان به ویژه معماران اسلامی بیشترین نقش را در ارائه تمدن و هویت اسلامی داشتند. اما نکته مهم و قابل توجه این است که دیگر تمدنها هنر و معماری اسلامی را به عاریت گرفته‌اند، اما اگر چه تلاشهایی می‌کنند تا هنر معماری اسلامی را در نظام خود در آورند، اما هنرهای اسلامی اعم از معماری، خط و تزئینات اسلامی بر اقتدار و ابداع مسلمانان تکیه دارد که ما نمونه‌ای از این تزئینات و هنرهای معماری را در اصفهان، بغداد، دمشق، قاهره، قیروان می‌بینیم که به 15 قرن پیش به زمان تاریخ تمدن اسلام باز می‌گردد و انتساب آن به هیچ حاکم و دولتی امکان‌پذیر نیست. البته در این میان ساخت مساجد و آرامگاه‌ها نقش مهمی را ایفا نمود. ومهمترین بناهای مذهبی هر شهر و روستا هستند که همواره نقش مهمی در زندگی مسلمانان داشته‌اند. اقامه نماز جمعه، مراسم مذهبی، ایراد خطبه‌ها و تدریس در مساجد انجام می‌گرفت؛ زیرا مسجد بهترین مکان برای ابلاغ فرامین حکومت به مردم بود. درنقشه مساجد، از قرن چهارم هجری دگرگونیهایی به وجود آمد و بر اساس آن، مساجد متفاوت در شهرها احداث شد. مهمترین نقشه‌هایی که در مساجد به کار گرفته شده، شامل یک ایوانی، دو ایوانی، چهار ایوانی، و ترکیب چهار طاق ایوان بوده که معماران دوره اسلامی آنها را از شیوه‌های معماری عهد اشکانی و ساسانی اقتباس کرده‌اند. مثلاً نقشه چهار ایوانی - در ساخت بسیاری از بناها - الهام گرفته از نقشه کاخ آشور، متعلق به زمان اشکانیان است. مدارس در صدر اسلام تدریس علوم مذهبی در مساجد انجام می‌شد. بتدریج با توسعه علوم اسلامی، فضای آموزشی از مساجد جدا گشت، برای فضاهای آموزشی طرحی متعارف شد. در اطراف ایوانها، حجره‌هایی به صورت یک یا دو طبقه برای استفاده و اقامت شبانه روزی دانشجویان و طلاب علوم دینی ساخته شد.

فلسفه تزئینات در معماری اسلامی:

فلسفه تزئینات در معماری اسلامی را می‌توان اینگونه بیان نمود که با ظهور دین الهی اسلام، خواستگاه مسلمانان از معماری سبب گردید تا این بناها هرچه با شکوه‌تر و با تزئینات منحصر به فردی نسبت به اماکن دیگر پدید آورند و مسلمانان و هنرمندان با دلدادگی به این دین الهی این عمل را به اوج خود رساندند.

یکی از عناصر تزئینی معماری که در زیبا ساختن بناهای ایرانی بخصوص مساجد و مقبره‌ها نقش مهمی دارد مقرنسکاری است.

مقرنسه‌ها از لحاظ شکل به 4 دسته تقسیم می‌شوند:
مقرنسه‌های جلو آمده: مقرنسه‌هایی را می‌گویند که مصالح آن از خود بناست.
مقرنسه‌های روی هم قرار گرفته، مقرنسه‌های لانه زنبوری.
مقرنسه‌های معلق: شبیه همان منشورهای آهکی آویزان در غارهاست که اصطلاحاً استلاکتیت نامیده میشوند.

انواع کاشی کاری در معماری ایران و معماری اسلامی:

کاشی هفت رنگ، کاشی مقرنس، کاشی معقلی، کاشی گره کشی، کاشی کاری خطائی و اسلیمی، کاشی کاری رسمی بندی، کاشی کاری خط بنایی.

آینه کاری

آینه کاری، هنر ایجاد اشکال منظم در طرح‌ها و نقش‌های متنوع، با قطعات کوچک و بزرگ آینه، به منظور تزیین سطوح داخلی بنا. پیشینه این هنر که یکی از رشته‌های هنر تزیینی ایران در داخل ابنیه و از ابتکارات ویژه هنرمندان ایرانی به شمار می‌آید.

پیدایش آینه کاری:

آب و آینه همواره، نزد ایرانیان به صورت دو نماد پاکی، روشنایی، بخت، راستگویی و صفا شمرده شده است و شاید به کار گرفتن آینه به عنوان یکی از آرایه‌های بنا با این امر بی ارتباط نباشد در آغاز آینه کاری به صورت نصب جامه‌های یک پارچه بر بدنه بنا معمول بود. رایج‌ترین طرح‌ها در آینه کاری طرح مشهور به "گره" است که از نظر گوناگونی اشکال و تنوع کاربرد آن در رشته‌های مختلف هنر ایران، در نوع خود مانند ندارد.

هنرمندیت کاری

کلمه ی منبت به معنی کنده کاری روی چوب می باشد و منبت کار کسی است که روی چوب عمل کنده کاری را انجام می دهد. منبت کاری در ایران پیشینه ای بسیار طولانی دارد و یادگاری از دوران گذشته می باشد باستان شناسان و مورخان تاریخ، استفاده از چوب برای ساخت خانه ها را در ایران مربوط به 4200 سال پیش از میلاد مسیح دانسته اند که مقارن با عصر حجر و دورانی که بومی ها قبل از مهاجرت آریایی ها در ایرن زندگی می کردند، می دانند.

هنر کاشی کاری

صنعت کاشی سازی و کاشی کاری که بیش از همه در تزیین معماری سرزمین ایران، و به طور خاص بناهای مذهبی به کار گرفته شده است. هنر موزاییک سازی و کاشی کاری معرق، ترکیبی از خصایص تجریدی و انفرادی اشیاء و رنگ هاست، که بیننده را به تحسین ذوق و سلیقه و اعتبار کار هنرمند در تلفیق و ترکیب پدیده های مختلف وادار می سازد در کاوش های باستان شناسی چغازنبیل، شوش و سایر نقاط باستانی ایران، علاوه بر لعاب روی سفال، خشت های لعابدار نیز یافته شده است.

گچ بری

شواهد باستانشناسی نشان می دهند که تاریخ ساخت گچ به پیش از ساختن خشت و پخت آن به صورت آجر می رسد. در قدیمی ترین بنای دنیا، یعنی اهرام ثلاثه مصر که قدمتی چهار هزار و پانصد ساله دارد، از گچ به عنوان ماده چسبنده مقاوم بعد از ازاره در بین سنگ ها و جهت کلاف سازی آنها استفاده شده است.

نتیجه گیری:

با مطالعه و تفکر در آرایه های معماری اسلامی ، و با توجه به جلوگیری و اسراف در تمامی مسائل ، می توان به این مسئله رسید که آرایه ها نیز به طور شگرفی با نیازش و اصول معماری بنا ها در آمیخته به گونه ای که نمیتوان آرایه را از اصل بنا جدا نمود ، زیرا آرایه ها با نحوه ی اجرای بنا به وجود آمده است که این خود در معماری جای تفکر و اندیشیدن بسیار دارد.

مراجع

- [۱] آرتور ، پوپ ابهام – شاهکارهای هنر ایران – اقتباس و نگارش
- [۲] ایتن . یوهانس، کتاب رنگ ، ترجمه محمدحسین حلیمی سپهری سهراب ، اتاق آبی
- [۳] نصر ، سید حسین ، هنر و معنویت ، ترجمه : رحیم قاسیمان
- [۴] پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد ، عنوان معماری بناهای مذهبی در عرفان اسلامی ، سیده فاطمه موسوی علیانی